

ISSN: 2181-1040
DOI: 10.26739/2181-1040
tadqiqot.uz/renaissance

JCAR

JOURNAL OF CENTRAL
ASIAN RENAISSANCE

VOLUME 2 | 2021
ISSUE 2

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ

ЖИЛД 2, СОН 2

ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
ТОМ 2, НОМЕР 2

JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE
VOLUME 2, ISSUE 2

ТАШКЕНТ-2021

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕСАНСИ ЖУРНАЛИ

№2 (2021) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-1040-2021-2>

Бош муҳаррир:

МАДАЕВА ШАҲНОЗА ОМОНУЛЛАЕВНА
фалсафа фанлари доктори, профессор,
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:

ЮСУПОВА ДИЛДОРА ДИЛШАТОВНА
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD),
Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги
университети доценти

Бош муҳаррир ўринбосари:

ХОЖИЕВ ТУНИС НУРКОСИМОВИЧ
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD),
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕСАНСИ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ВА ИЖТИМОИЙ-ФАЛСАФИЙ ЖУРНАЛИ ТАҲРИРИЯТ АЪЗОЛАРИ

ХАКИМОВ АКБАР АБДУЛЛАЕВИЧ
Ўзбекистон Фанлар академияси,
Ўзбекистон Бадийи академияси академиги,
Санъатшунослик фанлари доктори,
профессор (Ўзбекистон)

МАРИАННА КАМП РУТЦ
Индиана университети
ЕвроОсие тадқиқотлари маркази
профессори, тарих фанлари доктори (АҚШ)

ЖҮРРАЕВ НАРЗУЛЛА ҚОСИМОВИЧ
Ўзбекистон Давлат Жаҳон тиллар
университети профессори,
сиёсий фанлар доктори (Ўзбекистон)

МАХМУДОВА ГУЛИ ТИЛАБОВНА
фалсафа фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети
қошидаги "Фалсафа" илмий
марказ раҳбари (Ўзбекистон)

ИСЛОМОВ ЗОҲИДЖОН МАҲМУДОВИЧ
Ўзбекистон Халқаро ислом академияси
илмий ва инновация ишлар бўйича проректори,
филология фанлари доктори, профессор (Ўзбекистон)

КЛЭР РООСИЕН
Йел университети Славян тиллари
ва адабиётлари кафедраси PhD доктори (АҚШ)

АНТОНИО АЛОНСО МАРКОС
Сан Пабло номидаги СЕУ
университети профессори (Испания)

ШИРИНОВА РАЙМА ҲАҚИМОВНА
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон
Миллий университети халқаро ишлар
бўйича проректори, филология фанлари
доктори, профессор (Ўзбекистон)

КАРИМОВ ЭЛЁР ЭРИКОВИЧ
Хоффстра университети профессори,
тарих фанлари доктори (АҚШ)

ГАБИТОВ ТУРСУН ХАФИЗОВИЧ
Ал Форобий номидаги Қозоғистон
Миллий университети профессори,
фалсафа фанлари доктори (Қозоғистон)

ХОЛМУМИНОВ ЖАҲФАР МУХАММАДИЕВИЧ
Тошкент давлат шарқшунослик университети доценти,
фалсафа фанлари доктори (Ўзбекистон Республикаси)

МИРЗАХМЕДОВ АБДИРАШИД МАМАСИДИКОВИЧ
Наманган мұхандислик-технология институты
доценти, фалсафа фанлари доктори (Ўзбекистон)

МАҲКАМОВА НОДИРА РАҲМОНОВНА
Мухаммад ал-Хоразмий номидаги
Тошкент ахборот технологиялари университети
профессори, тарих фанлари доктори (Ўзбекистон)

САҒАРОВА НИГОРА ОЛИМОВНА
Навоий давлат педагогика институты
Ижтимоий фанлар кафедраси мудири,
фалсафа фанлари доктори (Ўзбекистон)

ХИДИРОВА НАРГИЗА ЎРИНОВНА
ЎзР ФА Тарих институти
катта илмий ҳодими, тарих фанлари
номзоди (Ўзбекистон)

КАРИМОВ РАҲМАТ РАҲМАНОВИЧ
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон
Миллий университети проф.в.б.,
фалсафа фанлари номзоди (Ўзбекистон)

КАЛОНОВ КОМИЛ КУЛАХМАТОВИЧ
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон
Миллий университети профессори,
социология фанлари номзоди (Ўзбекистон)

ТОШОВ ХУРШИД ИЛХОМОВИЧ
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон
Миллий университети доценти, PhD
(Ўзбекистон)

ШУКУРОВ АКМАЛ ШАРОФОВИЧ
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий
университети таянч докторанти (Ўзбекистон)

БЕКБАЕВ РАУФ РУСТАМОВИЧ
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий
университети ўқитувчиси (Ўзбекистон)

Дизайн-саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. [WWW.TADQIQOT.UZ](http://www.tadqiqot.uz)

ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

EDITORIAL STAFF OF THE JOURNALS OF [WWW.TADQIQOT.UZ](http://www.tadqiqot.uz)

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

№2 (2021) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-1040-2021-2>

Главный редактор:

МАДАЕВА ШАХНОЗА ОМОНУЛЛАЕВНА

доктор философских наук, профессор,

Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Заместитель главного редактора:

ЮСУПОВА ДИЛЬДОРА ДИЛЬШАТОВНА

доктор философии (PhD), по философским наукам, доцент
Университета Общественной безопасности Республики
Узбекистан

Заместитель главного редактора:

ХОДЖИЕВ ТУНИС НУРКОСИМОВИЧ

доктор философских наук (PhD), Национальный
университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Члены Редколлегии научно-теоретического и социально-философского журнала Ренессанса Центральной Азии

ХАКИМОВ АКБАР АБДУЛЛАЕВИЧ

Академия наук Республики Узбекистан, академик
Академии художеств Узбекистана, доктор
искусствоведения, профессор (Узбекистан)

МАРИАННА КАМП РУТЬ

доктор исторических наук, профессор
Центра евразийских исследований
Университета Индианы (США)

ДЖУРАЕВ НАРЗУЛЛА КАСЫМОВИЧ
профессор Узбекского государственного
университета мировых языков, доктор
политологических наук (Узбекистан)

МАХМУДОВА ГУЛИ ТИЛАБОВНА
доктор философских наук, профессор,
Руководитель исследовательского центра
«Философия» Национального университета
Узбекистана (Узбекистан)

ИСЛАМОВ ЗОХИДЖОН МАХМУДОВИЧ
Проректор по науке и инновациям
Международной исламской академии Узбекистана,
доктор филологических наук, профессор
(Узбекистан)

КЛЭР РООСИЕН
доктор философии, кафедра славянских
языков и литературы, Йельский университет (США)

АНТОНИО АЛОНСО МАРКОС
профессор Университета СЕУ
имени Сан-Пабло (Испания)

ШИРИНОВА РАЙМА ХАКИМОВНА
Проректор по международной деятельности
Национального университета Узбекистана имени
Мирзо Улугбека, доктор филологических наук,
профессор (Узбекистан)

КАРИМОВ ЭЛЬЁР ЭРИКОВИЧ
профессор Университета Хоффстра,
доктор исторических наук (США)

ГАБИТОВ ТУРСУН ХАФИЗОВИЧ
доктор философских наук, профессор
Национальный университет Казахстана
им. Аль-Фароби (Казахстан)

ХОЛМУМИНОВ ЖАЬФАР МУХАММАДИЕВИЧ

доцент Ташкентского государственного университета
востоковедения, доктор философских наук (Узбекистан)

МИРЗАХМЕДОВ АБДИРАШИД МАМАСИДИКОВИЧ
Доцент Наманганского инженерно-технологического
института, доктор философских наук (Узбекистан)

МАХКАМОВА НАДИРА РАХМАНОВНА
профессор Ташкентского университета информационных
технологий имени Мухаммада аль-Хорезми, доктор
исторических наук (Узбекистан)

САФАРОВА НИГОРА ОЛИМОВНА
Заведующая кафедрой социальных наук, доктор
философских наук, Навоийский государственный
педагогический институт (Узбекистан)

ХИДИРОВА НАРГИЗА УРИНОВНА
Старший научный сотрудник Института истории
Академии наук Республики Узбекистан, кандидат
исторических наук (Узбекистан)

КАРИМОВ РАХМАТ РАХМАНОВИЧ
Доцент Национального университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека,
кандидат философских наук (Узбекистан)

КАЛОНОВ КОМИЛ КУЛАХМАТОВИЧ
Профессор Национального университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека, кандидат
социологических наук (Узбекистан)

ТОШОВ ХУРШИД ИЛЬХОМОВИЧ
Доцент Национального университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека, PhD (Узбекистан)

ШУКУРОВ АКМАЛ ШАРОФОВИЧ
Докторант Национального университета
Узбекистана (Узбекистан)

БЕКБАЕВ РАУФ РУСТАМОВИЧ
преподаватель Национального университета
Узбекистана (Узбекистан)

Дизайн-верстка: Хуршид Мирзахмедов

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. [WWW.TADQIQOT.UZ](http://www.tadqiqot.uz)

ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Tel: (+998-94) 404-0000

EDITORIAL STAFF OF THE JOURNALS OF [WWW.TADQIQOT.UZ](http://www.tadqiqot.uz)

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

Nº2 (2021) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-1040-2021-2>

Chief Editor:

MADAEVA SHAKHNOZA OMONULLAEVNA

Doctor of Philosophy, Professor,

The National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Deputy Chief Editor:

YUSUPOVA DILDORA DILSHATOVNA

Doctor of Philosophy (PhD), in Philosophical Sciences,
Associate Professor of the University of Public Security
of the Republic of Uzbekistan

Deputy Chief Editor:

KHODZHIEV TUNIS NURKOSIMOVICH

Doctor of Philosophy (PhD), National University
of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD OF THE SCIENTIFIC-THEORETICAL AND SOCIO-PHILOSOPHICAL JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

KHAKIMOV AKBAR ABDULLAEVICH

Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan,
Academician of the Academy of Arts of Uzbekistan,
Doctor of Arts, Professor (Uzbekistan)

MARIANNE KAMP RUTZ

Doctor of History, Professor at the Center for
Eurasian Studies, Indiana University (USA)

DZHURAEV NARZULLA KASIMOVICH

Professor of the Uzbek State University of World
Languages, Doctor of Political Science (Uzbekistan)

MAKHMUDOVA GULI TILABOVNA

Doctor of Philosophy, Professor, Head of the
Research Center "Philosophy" of the National
University of Uzbekistan (Uzbekistan)

ISLAMOV ZOHIJON MAKHMUDOVICH

Vice-rector for science and innovations of the
International Islamic Academy of Uzbekistan, doctor
of philological sciences, professor. (Uzbekistan)

CLAIRE ROOSIEN

Ph.D., Department of Slavic Languages
and Literature, Yale University (USA)

ANTONIO ALONSO MARCOS

Professor at the University of CEU
named after San Pablo (Spain)

SHIRINOVA RAIMA KHAKIMOVNA

Vice-Rector for International Affairs of the National
University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Doctor of Philology, Professor (Republic of Uzbekistan)

KARIMOV ELYOR ERIKOVICH

Professor at Hofstra University, doctor
of historical sciences (USA)

GABITOV TURSUN KHAFIZOVICH

Doctor of Philosophy, Professor of
National University of Kazakhstan named
after Al-Farobi (Kazakhstan)

IBODULLAEVA SHOIRA

Master student of the International Islamic
Academy of Uzbekistan (Uzbekistan)

KHOLMUMINOV JAFAR MUHAMMADIEVICH

Associate Professor of the Tashkent State
University of Oriental Studies, Doctor of
Philosophical Sciences (Uzbekistan)

MIRZAKHMEDOV ABDIRASHID MAMASIDIKOVICH

Associate professor of Namangan Institute of engineering
and technology, Doctor of Science (Uzbekistan)

MAKHKAMOVA NADIRA RAKHMANOVNA

Professor of the Tashkent University of Informational
Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi,
Doctor of Historical Sciences (Uzbekistan)

SAFAROVA NIGORA OLIMOVNA

Head of the Department of Social Sciences,
Doctor of Philosophy, Navoi State Pedagogical
Institute (Uzbekistan)

KHIDIROVA NARGIZA URINOVNA

Senior Researcher at the Institute of History of
the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan,
Candidate of Historical Sciences (Uzbekistan).

KARIMOV RAKHMAT RAKHMANOVICH

Associate Professor of the National
University of Uzbekistan named
after Mirzo Ulugbek, Candidate of
Philosophy (Uzbekistan)

KALONOV KOMIL KULAKHMATOVICH

Professor of the National University of
Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
candidate of sociological sciences (Uzbekistan).

TOSHOV KHURSHID ILKHOMOVICH

Associate Professor of the National
University of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek, PhD (Uzbekistan)

SHUKUROV AKMAL SHAROFOVICH

Doctoral student of the National
University of Uzbekistan (Uzbekistan)

BEKBAEV RAUF RUSTAMOVICH

Lecturer at the National University
Uzbekistan (Uzbekistan)

Design-pagemaker: Khurshid Mirzakhmedov

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQT.UZ

ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

EDITORIAL STAFF OF THE JOURNALS OF WWW.TADQIQT.UZ

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Холмўминов Жаъфар Мухаммадиевич ТАСАВВУФНИ ШАКЛАНТИРГАН МАНБАЛАР МУАММОСИ ҚИЁСИЙ ТАСАВВУФШУНОСЛИК ТАҲЛИЛИДА.....	7
2. Гойибназаров Шуҳрат Гойибназарович ИСЛАМ ОТВЕРГАЕТ ТЕРРОР: ИСТОКИ, ФАКТОРЫ И ИСТОЧНИКИ.....	18
3. Назарова Шаҳноза Ибадуллаевна ЖАДИД ШЕЪРИЯТИДА НАВОЙИ АНЬАНАЛАРИ.....	26
4. Исақова Замирахон Рухитдиновна ИСХОҚХОН ИБРАТНИНГ “МЕЗОН УЗ-ЗАМОН” АСАРИНИНГ ЯНГИЛАНАЁТГАН ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИДАГИ АҲАМИЯТИ.....	37
5. Базарбаева Гулжакан Муратбаевна ҚОРАҚАЛПОҚ ХАЛҚ ДОСТОНИ «ҚИРҚ ҚИЗ»ДА ҚАХРАМОНЛИК ОБРАЗИНИНГ ТАРИХИЙ-ФАЛСАФИЙ ЖИХАТДАН ЁРИТИЛИШИ.....	49
6. Каримов Раҳмат Раҳманович, Бекбаев Рауф Рустамович РЕНЕ ГЕНОН И АНАНДА КУМАРАСВАМИ: ОПЫТ ФИЛОСОФСКОЙ РЕФЛЕКСИИ В КОНТЕКСТЕ ПОИСКА ПУТЕЙ СИНТЕЗА ВОСТОКА И ЗАПАДА.....	61
7. Одинаева Зебинисо Иброҳимовна ЖАДИД МИЛЛИЙ ДЕМОКРАТИК ТАЪЛИМОТИДА ЎЗБЕК ХАЛҚИ ИДЕНТИКЛИГИ ВА АКСИОЛОГИК ТАМОЙИЛЛАРНИНГ СИНТЕЗЛАШУВИ ҚОНУНИЯТЛАРИ ИФОДАСИ.....	69
8. Amirov Azamat Odil ugли PHILOSOPHICAL AND CONCEPTUAL FEATURES OF UZBEKISTAN IN THE DEVELOPMENT OF THE MODERN HISTORY OF PHILOSOPHY.....	78
9. Джураева Нигора Авазовна МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА В КОНТЕКСТЕ РАССМОТРЕНИЯ ПАРАДИГМЫ ЦИВИЛИЗАЦИЙ.....	86
10. Ҳуррамов Ҳайитмурод Бобоқул ўғли ҲИНД-ЭРОНИЙЛАР МУАММОСИ ТАРИХШУНОСЛИГИГА ДОИР МУЛОҲАЗАЛАР (БАҚТРИЯ-МАРФИЁНА АРХЕОЛОГИК МАЖМУАСИ МИСОЛИДА).....	95

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

Базарбаева Гулжакхан Муратбаевна
Ўзбекистон Миллий университети
таянч докторант
E-mail: guljahanbazarbaeva@gmail.com

ҚОРАҚАЛПОҚ ХАЛҚ ДОСТОНИ «ҚИРҚ ҚИЗ»ДА ҚАХРАМОНЛИК ОБРАЗИННИГ ТАРИХИЙ-ФАЛСАФИЙ ЖИҲАТДАН ЁРИТИЛИШИ

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6071787>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада қорақалпоқ халқ достони «Қирқ қиз»даги қаҳрамонлик образи тарихий-фалсафий жиҳатдан таҳлил қилинади. Бунда «Қирқ қиз» достонининг пайдо бўлиш даврлари ҳақида олимлар тарафидан олиб борилган илмий-изланишларга тўхталиб ўтилган. Достоннинг қадим амazonкалар тарихи билан боғланганлиги тўғрисидаги фикр-мулоҳазаларга диққат қаратилган. «Қирқ қиз» достонида ватанпарварлик, қаҳрамонлик, эркинлик, мардлик, дўстлик ғоялари илгари суримиши билан бирга халқ тақдири, манфаатлари биринчи ўринга кўйилганлиги ёритилиб берилган.

Калит сўзлар: қаҳрамонлик, достон, ватанпарварлик, жасурлик, амazonкалар, халқ ижоди, эркинлик.

Базарбаева Гулжакхан Муратбаевна
базовый докторант
Национального Университета Узбекистана
E-mail: guljahanbazarbaeva@gmail.com

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ ОБЗОР ГЕРОИЧЕСКОГО ОБРАЗА В КАРАКАЛПАКСКОМ НАРОДНОМ ДАСТАНЕ «КИРК КИЗ»

АННОТАЦИЯ

В данной статье проведен историко-философский анализ образов героев каракалпакского народного дастана «Кирк киз». В работе обращено внимание на научные исследования, проведенные учеными о времени возникновения дастана «Кирк киз». Отмечается, что дастан связан с историей древних амazonок. В «Кирк киз» вместе с идеями патриотизма, героизма, свободы, отваги, дружбы ставятся на первое место судьба народа, интересы народа.

Ключевые слова: геройство, дастан, патриотизм, отвага, амazonки, народное творчество, свобода.

Bazarbaeva Guljakhhan Muratbaevna
Doctoral Candidate
National University of Uzbekistan

HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL REVIEW OF THE HEROIC IMAGE IN THE KARAKALPAK FOLK DASTAN "QIRQ QIZ"

ABSTRACT

This article provides a philosophical and historical analysis of the heroic image in the Karakalpak folk dastan "Qirq qiz". Attention is drawn to the scientific research conducted by scientists on the periods of the emergence of the dastan "Qirq qiz". It is noted that dastan is connected with the history of the ancient Amazons. In the dastan "Qirq qiz", together with the ideas of patriotism, heroism, freedom, courage, friendship, the fate of the people and its interests are put in the first place.

Key words: heroism, dastan, patriotism, courage, amazons, folk art, freedom.

Кириш. Халқимизнинг бой оғзаки ижод намуналари миллий қадриятимизнинг, маданий меросимизнинг, маънавиятимизнинг асоси саналади. Халқ оғзаки ижодининг ижтимоий қиймати, тарихий-фалсафий аҳамияти унинг маърифий, ғоявий-тарбиявий таъсир қуввати билан белгиланади. Бу ҳакида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев: “Агар жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавиятдир. Биз янги Ўзбекистонни барпо этишга қарор қилган эканмиз, иккита мустаҳкам устунга таянамиз. Биринчиси – бозор тамойилларига асосланган кучли иқтисодиёт. Иккинчиси – аждодларимизнинг бой мероси ва миллий қадриятларга асосланган кучли маънавият”, – деб айтиб ўтган эди [1]. Дарҳақиқат, фарзандларимизни маънан етук, мард ва жасур, олийжаноб инсонлар этиб тарбиялашда ота-бобаларимиздан мерос қолган тугалмас хазинамиз, халқ оғзаки ижод намуналари яқиндан ёрдам беради.

Миллатимизнинг тафаккури, педагогикаси, тарихи, фалсафаси, урф-одатлари, маънавий-ахлоқий тарбияси билан боғлиқ сермазмун хулосалари маданий меросимиз бўлган қадимиј ва бой фольклоримизда, жумладан, халқ достонларида ўз ифодасини топган. Улар ўз навбатида ёш авлодни маънавий камолотга етакловчи, миллий ва умумбашарий қадриятларга асосланган, ахлоқий фазилатларни сингдирувчи тарбия воситаси ҳисобланади. Бу эса ўз-ўзидан кундалик ҳаётимизда, миллий таълим-тарбия жараёнларида халқ достонларига қайта-қайта мурожаат этишни, айниқса, улардан ватанпарварлик, дўстлик, садоқат, муҳаббат, жасурлик, мардлик, эзгулик, юксак инсоний фазилатларни ўрганишни тақозо этади. Мана шундай эзгу ғояларни ўзида жамлаган қорақалпоқ ҳалқининг қаҳрамонлик достонларидан бири «Қирқ қиз» достонидир. «Қирқ қиз» достони ўзининг ғоявий мазмуни ва бадиий ўзига хосликлари билан суфорилган халқ дурдонасидир. Достонда сўз юритиладиган эркинлик ва озодлик учун кураш ғоялари бугунги кунга қадар ўз долзарблигини йўқотмаган.

Методлар ва методология. Қорақалпоқ қаҳрамонлик эпосининг бебаҳо халқ ижод намунаси бўлган «Қирқ қиз» достонининг қадимиј даврдаги халқлар тарихини ўрганишдаги аҳамияти, бадиий асар сифатидаги қадри ҳақида кўпгина тадқиқотчилар томонидан изланишлар олиб борилган бўлиб, буларга С.П.Толстов, В.М.Жирмунский, Т.А.Жданко, П.П.Иванов, А.Климовичларнинг, шунингдек, қорақалпоқ достонларининг нашр этилиши ва ўрганилишида тинимсиз изланишлар олиб борган юртдошларимиздан Н.Довқораев, И.Т.Сагитов, О.Кожуров, Қ.Айимбетов, А.Бегимов, А.Шомуродовлар ҳамда бошқа тадқиқотчилар ишларини, рисолаларини, мақолаларини мисол қилиб келтиришимиз мумкин.

Тадқиқот олиб бориш давомида тизимлилик, назарий-дедуктив хулоса чиқариш, анализ ва синтез, тарихийлик ва мантиқийлик, қиёсий таҳлил каби илмий-фалсафий тамойиллардан фойдаланилди.

Тадқиқот натижалари. «Қирқ қиз» достонини тарихий-фалсафий жиҳатдан ўрганар эканмиз ватанпарварлик, қаҳрамонлик, мардлик, муҳаббат, дўстлик, ростгўйлик, тўғрилик ҳақидаги туйғуларнинг қадрини англашни, қадриятни идрок қилишни, унинг аҳамиятини ҳис қилишни, шунингдек уларга баҳо бериб, қадр ва қадрлаш нуқтаи назаридан қарашни ҳам ўрганамиз. Инсондаги қадрлаш туйғуси нарса ҳодисаларни оддий баҳолашдангина иборат эмас, балки қадриятли ёндашув асосида шаклланадиган серқирра маънавий хусусиятдир. Шу

ўринда, қадрият ҳақида таниқли файласуф олим В.П.Тугариновнинг фикри эътиборга лойикдир: “қадриятлар мудайян жамият ёки синфга мансуб кишилар турмуши ва маданиятининг ҳақиқий ёки идеал неъматлари бўлган табиат ва жамият ҳодисаларининг моҳияти (ёки ҳодисанинг бир жиҳати)дир. Бу неъматларнинг қадриятлар дейилишига сабаб кишилар уларни қадрлайдилар, чунки бу қадриятлар уларнинг шахсий ва ижтимоий турмушини бойитади. Шунинг учун ҳам кишилар ўз тасарруфидаги қадриятларни химоя қиладилар ва ўzlари учун мақсад ёки идеал бўлган қадриятларни амалга оширишга интиладилар...” [2,3]. Шундай экан, умумбашарий ва умуминсоний қадриятларни ўзида жамлаган қорақалпоқ ҳалқининг қаҳрамонлик достонларидан бири ҳисобланган «Қирқ қиз» достонини фалсафий жиҳатдан таҳлил қилиб, бу борадаги илмий тадқиқотлар, илмий изланиш ишларини янада кенгроқ ва теранроқ олиб боришимиз ва ўрганишимиз зарурлигини англатади. Шу ўринда, дастлаб достоннинг ўрганилиш тарихи ва «Қирқ қиз» достони бўйича ўз изланишларини олиб борган олимларнинг айрим фикрларига тўхталиб ўтишни жоиз деб билди.

Бугунги кунга келиб «Қирқ қиз» достони рус, ўзбек, туркман, қозоқ ва қирғиз тилларига бир неча марта таржима қилиниб, нашр этилди ва бу ўз навбатида достоннинг дунё бўйлаб кенг тарқалишига сабаб бўлди. Жумладан, достоннинг 1948-йили ўзбек тилида Уйғун ва Миртемирнинг таржимаси, 1949-йил ва 1952-йиллари рус тилида С.Сомованинг таржимаси, 1951-йил ва 1983-йиллари рус тилида А.Тарковскийнинг таржималари нашр этилди ва жамоатчилик тарафидан илиқ кутиб олинди. Достоннинг туркман тилига таржимаси 1958-йили Ҳайдов ва К.Тангиркулиев томонидан Ашхабодда, қозоқ тилига таржимаси 1959-йили Х.Ергалиев, С.Мовленов, А.Шалабаевалар томонидан Олма-Отада, қирғиз тилига 1960-йили С.Эралиев томонидан таржима қилиниб, нашр этилди [3,4].

Достоннинг рус тилига С.Сомова томонидан қилинган таржимаси билан танишган француз ёзувчisi Луи Арагон «Қирқ қиз» достонини юқори баҳолаб, унинг қаҳрамонларини французларнинг «Ролланд ҳақидаги эпос» достонининг қаҳрамонлари билан таққослайди ва ўз фикр-мулоҳазаларини билдириб ўтади. А.Тарковский эса «Қирқ қиз» достонининг мазмунидан таъсирангандан ҳолда «Гўзал Гулойим ҳақида повест» номли китоб ёзиб қолдирган [4,22]. Қорақалпоқ адабиётининг фидойиларидан бўлган Н.Довқораев ўз асарларида «Қирқ қиз» достонининг ғоявий мазмунига кенгроқ тўхталиб ўтади. Таниқли адабиёт арбоби И.Сагитов қорақалпоқ қаҳрамонлик эпосига бағишлиланган асарида «Қирқ қиз» достонини бошқа достонлар билан таққослаб, унинг ўзига хос жиҳатларига тўхталиб ўтган эди. Фольклоршунос олим Қ.Айимбетов «Қирқ қиз» достонининг мазмунида учрайдиган айрим географик ва бошқа атамаларга тўхталиб, «Қирқ қиз» номли қадимий қўргон қалъанинг Қорақалпоғистон Республикаси, Элликқалъа тумани худудида сақланаётганлигини ва достонда учрайдиган қорақалпоқ уруғларининг номлари ҳақида ўз асарларида тўхталиб ўтади [5,30-31].

Достон ҳақидаги дастлабки фикрларни ўрганар эканмиз энг аввало уларнинг барчасида достоннинг пайдо бўлиш даврини белгилаш масаласига алоҳида эътибор қаратилганлигини кўришимиз мумкин. Албатта бу қорақалпоқ ҳалқ оғзаки ижодини ўрганувчи тадқиқотчиларимизни ҳар доим қизиктириб, ўйлантириб келган масалалардан бири бўлиб ҳисобланади. Бу ҳақида тадқиқотчи олимлардан П.П.Иванов ва А.С.Морозовалар «Қирқ қиз» достонининг қадимийлиги, пайдо бўлган ўрни ҳақида ўрганар экан, унда достон сюжети алоҳида аҳамиятга эга эканлигига тўхталиб ўтади. Достон мазмунига кўра бош қаҳрамон ёш ва гўзал қиз Гулойим раҳбарлигидаги «Қирқ қиз»нинг туғилиб ўсган Ватанини ёвуз душманлардан қўриқлаш учун олиб борган қаҳрамонлик курашлари ва яқунида уларнинг қилган ғалабаси билан тамомланиши баён этилади. Достонда тасвирланган воқеалардан келиб чиқкан ҳолда, уларнинг айримлари Ўрта Осиёда, айримлари эса унинг узок чеккаларида бўлиб ўтган бўлса керак деган фикрлар илгари сурилади [6,56].

Қадимий тарихни ўрганувчи тадқиқотчи олим С.П.Толстов ўз асарларининг бирида қорақалпоқларнинг қаҳрамонлик достони бўлган «Қирқ қиз»ни юқори баҳолаб ёдга олар экан: «Фракия-массагет» маданиятининг анъанаси билан қорақалпоқ достони «Қирқ қиз»нинг

қадимий қатламларининг боғлиқлиги борлигини таъкидлайди. «Қирқ қиз» достонида амазонкалар сюжети ва Тумарис ҳақидаги массагет эпосининг ҳайқириғини кўришимиз мумкин... Византия элчилари VI асрда Хоразмнинг орқа тарафидаги Орол бўйида аёллар бошқарадиган турк қавмларини учратган», - деб келтириб ўтади [7,13].

Ўз изланишлари натижасида О.Кожуров: «Қирқ қиз» эпосини матриархат даврининг узоқдан эшитилган ҳайқириғи», - деб баҳолайди. Достоннинг қадимда пайдо бўлганлигига сабаб қилиб, бош қаҳрамонларнинг қизлардан иборат бўлганлигини таъкидлайди. Шунингдек, Ўрта Осиёда феодализм ва ислом дини ўрнашган даврда бу каби достонларнинг пайдо бўлиши мумкин эмаслиги фикрига кўшилган ҳолда, «Қирқ қиз» достонини грек амазонкалари билан таққослаб, уларни «қорақалпоқ амазонкалари» деб атайди [9]. Буюк мутафаккир Страбоннинг берган маълумотларига қараганда: “Амазонкалар ўз вактларини одамлардан йироқда, ерни шудгорлаш ва экин экиш, ўсимликларни етиштириш ва отларни бокиб, кўпайтириш билан шуғулланган. Уларнинг ичида энг жасурлари отларда овга чиқиб, жанг санъатини ўрганганлар”. Юнон тарихчиси Ктесий сак аёллари жасур ва урушда эрларига ёрдам берганлигини таъкидлайди [8,74-77] Демак, бу манбалар Марказий Осиёда аёлларнинг ижтимоий ва сиёсий ҳаётдаги ўрни, давлат ва ҳарбий ишлардаги фаолияти юқори бўлганлигидан дарак беради.

Қадимги Эрон манбаларида эса скифлар, саклар ва сарматлар «туронликлар» деб номланган. IX асрнинг буюк шоири Фирдавсий «Шоҳнома» асарида эронликлар ва кўчманчи туронликлар ўртасидаги уруш ҳақида ёзади. Турон аёллари урушларда қатнашганлиги ва кўпинча туронликларни шоҳлар эмас, балки қироличалар бошқарганлиги таъкидлаб ўтилган бўлиб, мисол сифатида таниқли массагет маликаси Тўмарис [8,74-77] келтириб ўтилади. Дарҳақиқат, юқорида келтирилган мисоллар орқали қорақалпоқ қаҳрамонлик достони ҳисобланган «Қирқ қиз»нинг қадимий амазонкалар тарихий тақдири билан боғланиб кетганлигини кўришимиз мумкин. Бу эса достон илдизларининг қадимий тарихга бориб тақалишидан дарак беради.

Қаҳрамон қизлар, яъни амазонкалар ҳақидаги афсоналар, ривоятларни дунё халқларининг маънавий меросида учиратишими мумкин. Жумладан, милоддан аввалги VI асрда яшаб, тўрт қаватли осма боғ бино эттирган Вавилон подшоси Семирамида [10,16], ёки баланд сарой солдириб эл юртига раҳбарлик қилган милоддан аввалги IX асрдаги Оссурия подшоси Шамирам-Шаммурамат [11,220], қирғиз халқининг “Манас”идаги Сайкал, “Китоби дедам Коркут”даги Бону Чечак, қадим замонларда яшаган уруғ бошликлари бўлган Орувхон билан Оқчўлпон, қорақалпоқларнинг “Қирқ қиз” достонидаги Мевали оролида боғ яратиб, шаҳар қурдирган Гулойим [12,87] ҳақида бизгача етиб келган халқ оғзаки ижоди меросларининг мазмуни бир-бирига яқин. Бу каби ўхшашликлар халқимизнинг, миллатимизнинг қадимий маданияти, турмуши, тарихи бошқа халқлар билан боғлиқ бўлганини кўрсатади.

Юқоридаги фикрларнинг барчасида достоннинг қадимий даврларда пайдо бўлганлиги ҳақидаги хуносаларга келинган. Лекин, улардан фарқли равишда бошқа фикрлар ҳам мавжуд бўлиб, «Қирқ қиз» достони сўнгги даврларда пайдо бўлган бўлиши мумкинлиги таҳмин қилинади. Унга кўра достон мазмунидаги қадимий давр элементлари достоннинг асосий сюжетида аҳамиятли ўринни эгалламайди деб ҳисоблайдилар. И.Т.Сагитов, Л.И.Климович ва бошқалар ўзларининг мақолаларида достоннинг пайдо бўлиш даврига алоҳида тўхталиб, «Қирқ қиз» достони ғоявий мазмуни ва бадиий ўзига хослиги жиҳатдан таҳминан XVII-XVI асрларда пайдо бўлган бўлиши мумкин деб таъкидлайдилар. Бунга қалмоқ хонларининг ҳужум даврлари асос қилиб келтирилиб ва бу достоннинг асосий мазмунини ташкил этишини айтиб ўтадилар [4,25].

«Қирқ қиз» достонининг пайдо бўлиш тарихи, ғоявий мазмуни, қаҳрамонларнинг образлари ҳақидаги фикрлар Н.Довқораевнинг асарларида кенг ўрин олган. Н.Довқораев «Қирқ қиз» достонининг тарихий илдизлари қадимий даврлар билан боғланишини, қорақалпоқ халқининг асосий уруғларидан саналган саклар, угузлар, печенеглар таркибига кирган даврларни ўз ичига олишини таъкидлайди. Достон мазмунидаги XVIII асрда жунгар

хонларининг ва Ирон шоҳининг хужумлари чуқур из қолдирган воқеалар «Қирқ қиз» достонига сўнгги вақтларда қўшилиб шаклланган бўлиши керак деб таҳмин қилади [13].

«Қирқ қиз» достони фақатгина бир асрнинг асари эмас, балки бир неча асрлар давомида сақланиб, сайқалланиб, ўша даврдаги босиб олувчиларга қарши қурашларнинг, қаҳрамонлик рухини ўз бўйига сингдирган бебаҳо халқ ижод намунасиdir. Унда халқнинг ботирлик, инсонийлик, эркинлик, озодлик ҳақидаги орзу-армонлари, ўй-хаёллари, тилак-истаклари кенг ўрин олган. Шунинг учун бўлса керак достоннинг мазмунида ҳар хил даврларнинг элементлари жамлангандай. Бу эса достоннинг пайдо бўлиш даврини белгилашда бир қанча қийинчиликлар туғдиради. Достонда эски давр элементлари билан бирга сўнгги давр воқеалари ҳам қўшилиб, аралашиб кетган.

«Қирқ қиз» достони ўзининг кўп асрлик тарихи ва уни ижро этувчиларига эга. Достон ижро этувчиларининг кўпчилиги вақт ўтиши билан унитилиб кетилган. Ҳозирги қўлимизда бор маълумотларга кўра, «Қирқ қиз» достонининг вариантларини таникли устоз жировлардан Жиен жиров, Холмурод жиров, Шанқай жиров, Қозоқбой жиров, Жиемурод жиров, Курбонбой жиров, Қияс жиров ва бошқалар ижро этганлар.

Шуларнинг ичида «Қирқ қиз» достонининг Курбонбой жиров тарафидан ижро этилган варианти сюжет қурилиши, композицияси, образлари, бадиий ўзига хослиги, қадим замонларда унтилиб кетилган дастурларни қайта тиклаш каби жиҳатлари билан ажralиб тўради. Достоннинг композицияси анъаналарга содик қолган ҳолда бошланиши, ривожланиши, чигаллашиши маълум даражада анъанавийлик чегарасидан чиқмаган. Аксинча уларни кенгайтиришга, теранлаштиришга, ҳар хил усулларни ишлатишга жиров тарафидан катта ижодий интилиш бўлганлиги кўринади. Достоннинг Қурбонбой жиров Тожибоев варианти Тўрткўлда 1938-1944-йиллар оралиғида Садирбой Мауленов, Шамшет Ҳожаниязов ва Асан Бегимовлар тарафидан ёзиб олинади. Достон лотин имлосида ёзилган, ҳажми 597 варакдан иборат бўлиб, кўлёзма варианти ЎзРИАҚҚБ фундаментал кутубхонасининг кўлёзма фондида (инвентарь №1144) сақланади. «Қирқ қиз» достони биринчи марта қорақалпоқ тилида 1949-йили Нукус шаҳрида нашр этилди [3,4].

Биз мақоламиизда «Қирқ қиз» достонининг Курбонбой жиров вариантини тарихий-фалсафий жиҳатдан таҳлил қилас, эканмиз, достоннинг асоси туғилиб ўсган юртни севиш, уни асрар авайлаш каби ватанпарварлик ғоялари билан сугорилганлигини қўришимиз мумкин. Энг аввало ватанпарварлик – она юртнинг, халқнинг тарихи ва тақдирига чуқур ҳурмат билан қарайдиган, Ватан манфаатлари йўлида фидойилик намуналарини кўрсатишга кодир бўлган шахсларга хос фазилат эканлигини англашимиз зарур. Ватанга, халққа бўлган ҳурмат, муҳаббат, ишонч туйғуси муайян умумий манфаатлар, мақсадлар асосида шакланиб, кишилар қалбидан чуқур ўрин олади, фаолиятига таъсир қилиб, уларни масъулиятли бўлишга ундайди. Достондаги кураш ватан озодлиги учун бўлиб, халқнинг фаравон турмушини, тинчлигини бузувчи золим подшо-хонларга қарши олиб борилади. Гулойим раҳбарлигидаги «Қирқ қиз»нинг Суртайшо ва Надимшоҳга қарши олиб борган урушлари бунга мисол бўла олади. Масалан, Гулойимнинг ўз юртни қанчалик севишини қўйидаги мисралар мисолида қўришимиз мумкин [3,212]:

Ёвни қувлаб бедаларга минамиз,
Совутларни бир тугмадан иламиз,
Омон бўлсақ, олти ойда, жон ота,
Саркоп элин бунда олиб келамиз.

Ватанпарварликнинг фалсафий мазмунини умумийлик ва яккалик ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ташкил этади. Жумладан, шахсий даражадаги ватанпарварлик инсоннинг маънавий дунёқарашида, эзгу мақсадларида, ахлоқий интилишларида муҳим ва барқарор хусусият сифатида намоён бўлади. Макро даражадаги ватанпарварлик эса ижтимоий тафаккурнинг жамоавий кайфиятларида, хиссиётларида, ўз халқига бўлган муносабатида, ҳаёт тарзида, муҳим қадрияtlар тизимида, бошқа халқлар, уларнинг тили, дини, тарихи, маданиятига бўлган

хурматида намоён бўлувчи қисмини ифодалайди. Шу қатори «Қирқ қиз» достонида жамият, халқ манфаатлари шахсий манфаатларига қараганда биринчи ўринда туради. Гулойим қўрғон солдириб, қизларга ҳарбий ҳаракатларни ўргатганида ҳам, Арслон билан учрашганида ҳам энг аввало туғилиб ўсган юртинг тақдиди ҳақида ўйлаб, уни устун қўяди. Ҳатто, достонда Ўтбоскан, Сарвиноз, Олтинойларнинг ҳам шахсий ҳаётлари ҳақида сўз этилмайди, балки Ватан озодлиги йўлида курашувчан қаҳрамонлар сифатида тарифланади. Достон қаҳрамонларининг ўз ватанини чин юракдан севишини Саркоп ботири Ўтбосканнинг золим подшо Суртайшога айтган гаплари орқали кўришимиз мумкин [3,221-222]:

-Хов Суртайшо, Суртайшо,
Агар дарё сувидай,
Қоним тошиб оқса ҳам,
Бурда-бурда кесилиб,
Танимдан жон чиқса ҳам,

Келиб барча жаллодинг,
Ўмганга пичоқ тиқса ҳам,
Тўкмайман кўз ёшимни,
Ва эгмайман бошимни!

Достонда ўз элининг тинчлиги, фаравонлиги учун душманларга қарши курашадиган юрт раҳбарларининг ўрни алоҳида. Сабаби улар юртинг, халқининг бошига оғир иш тушиб, душман ҳужум қилганида қочиб кетмасдан, ўз мардлиги, довюраклиги, ватанпарварлиги билан намуна бўлишлари лозим. Мана шундай юрт раҳбарлардан бири Гулойимнинг отаси Оллоёрбай бўлади. У Саркоп шаҳрига бостириб келган қалмоқ хони Суртайшо билан курашиш учун ҳеч иккиласдан жанг майдонига чиқади ва туғилиб ўсган ватани, халқи учун жон-жаҳти билан курашади [3,173, 178]:

Суғуриб олиб садоғин,
Чаққон босди оёғин,
Қўлидаги қалқонин,
Тираб эгар бошига,
Ҳайбатланган қалмоқнинг,
Етиб келди,қошига.
* * *

Шу маҳалда Оллоёр,

Ирғиб тушиб отидан,
Чираниб келди майдонга,
Икки ботир зотидан,
Қўл ушлашди,олишди,
Ғажилашди, солишди,
Туялардай ғажишди,
Айғирлардай чайнашди,
Ололмади бир-бирин.

Қорақалпоқ адабиётининг таникли, тадқиқотчи олими Н.Довқораев достондаги ватанпарварлик ҳақида қўйдаги фикрларни билдириб ўтади: «Достоннинг бошидан охирига қадар асосий сўз этиладиган ғояси ватанига, ўз халқига бўлган муҳаббатида кўринувчи ватанпарварлик ғоясидир. Бу эса, асрлар давомида сақланиб, севимли бўлган достонни халқнинг ўлмас меросига айланишига сабаб бўлди. Ватанпарварлик ғояси халқларнинг мустақиллик ва озодлик учун олиб борган курашларининг аниқ ва образли картиналари билан, бу курашни бошлаган қаҳрамонларнинг кучли характерларининг тасвирланиши билан очиб берилади» [14,374].

«Қирқ қиз» достонидаги Ватан ҳимояси – эл-юрт, халқ, миллат ҳимояси билан уйғунлашиб кетганлигини кўришимиз мумкин. Демак, ватанпарварлик Ватанини улуғлашдан ташқари, унинг қадр-қимматини, озодлигини ҳимоя қила билиш ҳамдир. Руҳан ҳеч қачон бўқилмайдиган, ўз бурчини масъулят билан фидокорона бажарувчи инсонлар юрт қаҳрамонлари саналади. Бунинг учун инсондан буюк қалб ва метин ирова талаб этилади. Мана шундай ҳислатлар Гулойим ва унинг «Қирқ қиз»ида жамлангани достондаги тинимсиз курашлар орқали очиб берилади [3,82, 242]:

Арслон каби ҳайбатли,
Йўлбарсдайин савлатли,
Палвон, ботир қирқ қизи.
* * *

Гулойимнинг қизлари,
Кучларини жамлади,
Аждарлардай, ёвларни,
Чайнамайин ямлади.

Сарвиноз ақлли, доно, гўзал ва мард қиз бўлиб, Гулойимнинг энг яқин дўсти ва сирдоши. Гулойим уни ўзига яқин олиб «отин қиз» [3,12] деб атайди. Сарвиноз эл-юрти учун жонидан кечадиган довюрак қиз. Унинг ботирлиги Ўтбосканни ўлдирган қалмоқ ботири Хунхор билан яккама-якка олишувида кўринади [3,308]:

Сарвиноздай сулувнинг,
Файратлари ортади,
Хунхордайин қалмоқнинг,
Елкасидан чангллаб,

Ўзига қарай тортади,
Майдон бўйлаб суради,
Бошига мушт уради,
Хунхор ўбдан толади.

Достондаги ватанпарварлик руҳи образлар орқали очиб берилар экан, унинг фалсафий ва тарихий онгига мансуб тушунча эканлигини қўйдагича ифодалаш мумкин: биринчидан, ватанпарварлик тушунчаси жамият ядроси ҳисобланган маданий борлиқнинг компонентлари – инсон ва жамият, шу жумладан, фуқораларнинг дунёқарашига ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва хуқуқий маданиятига ижобий таъсир кўрсатиб, мамлакат мавқеида Ватанни севиш, асрар ҳамда ҳимоя қилишга қаратилган умуминсоний қадриятларни жамиятда шаклланиши ва маънавий юксалишига хизмат қиласди; иккинчидан, ватанпарварлик туйғуси фалсафий ва ахлоқий категория сифатида инсонларнинг бир-бирига нисбатан муносабатларида инсон ҳамда унинг умуминсоний қадриятларини моддий, сиёсий, хуқуқий маданият асосида бошқариб, тартибга солади, ягона Ватан фоясига бирлаштиради [15,16-17].

Достонда Хоразм ботири Арслон ўз элини жонидан ортиқ яхши кўради. Лекин Надимшоҳнинг қилган ҳийла-найранглари, ғийбатлари сабабли юритдан чиқиб кетишига мажбур бўлади. Элидан айро тушиб, ёлғиз тоғларда юрган пайтида: «Элдан чиқиб кетса-да, ўз уйига сифолмай, дарбанд тоғнинг бошини, айри макон этса-да, унутмади юртини, ўтини» [3,247] деб юрт соғинчи юрагини ўртайди. Арслон образи орқали эл-юрт соғинчи, халқ меҳри, ватанга бўлган муҳаббат ва содикликни кўришимиз мумкин. У қаерда бўлишидан қатдий назар туғилиб ўсан юртини бир зумга ҳам ёдидан чиқармайди. Ўз мардлиги, жасурлиги билан душманларга қарши курашиб келади. Арслон Саркопли гўзал ва мард қиз Гулойимни чин қалбидан севиб қолади ва золим хонлар Суртайшо ва Надимшоҳга қарши елкама-елка туриб бирга курашади. Улар халқ манфаатлари учун курашиш йўлида баҳтга эришадилар. Достонда Арслоннинг жанг майдонидаги кураши қуидагича тасвирланади [3,303]:

Бек Арслондай баҳодир,
Жонни ўтга ёқади,

Чирқиратиб қалмоқни,
Қозикдай ерга қоқади.

Достондаги қаҳрамонлардан яна бири Олтиной образидир. У Арслоннинг ёлғиз синглиси. Олтиной ёшлигидан мард ва жасур қиз бўлиб вояга етади. Акаси Арслон элидан кетган пайтида, халқига бош бўлиб, душман олдида бош эгмайди. Олтинойнинг она юртини жондан севиши Надимшоҳга қарши туриб, кўрқмасдан унга айтган гапларидан билинади [3,152]:

Эзаман дейсан халқимни,
Унда нима қасдинг бор?
Тўла дейсан солиқни,
Бизда қандай ҳаққинг бор?

Тўласин деб солиқни,
Киргизиб сен қальзамга,
Сен менинг кимим эдинг?
Оёқ босма даламга!

Достондаги Гулойим, Сарвиноз, Ўтбоскан, Арслон, Олтиной образлари орқали ватанининг озодлиги ва эрки учун душманларга қарши курашадиган мард ва жасур, фидойи юрт қаҳрамонларини кўрамиз. Бу эса, ҳар бир инсон қалбидан она ватанга деган муҳаббат,

ғуур, ифтихор туйғуларининг шаклланишида ва ёш авлодни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга асос бўлиб хизмат қилади.

«Қирқ қиз» достони қорақалпоқ халқ оғзаки ижодининг олтин хазиналаридан бири саналади. Достоннинг ғоявий мазмуни ва бадиий бебаҳолиги орқали ҳақиқий халқ маҳсулни эканлигини қўришимиз мумкин. Унда халқ эркинлиги ва юрт озодлиги учун кураш ғоялари жамланган. Аввало эркинлик инсонга юқлатилган юксак масъулиятдир. Бундай масъуллик инсоннинг жамият олдидаги муҳим вазифаларидан ҳисобланади. Энг аввало, масъулият инсоннинг ўзи, тақдири, келажаги учун қайғуриш ҳисси тарзида шаклланса, кейинчаллик яқинлари, халқи, ватани ва бутун инсоният олдидаги масъуллик тарзида такомиллашиб боради. Ж.П.Сартр сўзлари билан айтганда: «Мен ўзим учун ва барча учун масъулман» [16,319-344] деган ҳәётий тамойил юзага келади. «Қирқ қиз» достонидаги Гулойим ҳам ўзини эл-юрти, халқининг озодлиги ва эркинлиги учун масъул деб билади. Гулойим образи орқали эркинлик ғояси жуда чиройли тарзда тасвирланади [3,203]:

Суртайшога элни банди этгандан,
Элсиз, юртсиз умр суриб ётгандан,

Ўйлаб кўринг, ўлган ортиқ дўйстлрим,
Бу дунёда ўч ололмай ўтгандан.

Мард Гулойим Саркоп шахрига келганида вайрон бўлган шахрини, халқининг обгор ҳолини кўриб юрак бағри эъзилади ва туғулиб ўсан юртнинг, халқининг эркинлиги учун курашишни шараф деб билади [3,203]:

Кўп оху-зор, нолишларни қўяйлик,
Енг шимариб, белни маҳкам бўйайлик,
Элимизни вайрон этган душманни,
Дам олмайин кеч-кундуз қувайлик.

Оқар сувдан от солдириб ўтайлик,
Қочган ёвнинг орқасидан етайлик,
Элу-юртни вайрон этган ёвузни,
Кириб, чопиб, биз ҳам банди этайлик.

Саркопли Ўтбоскан ботир образи қорақалпоқ фольклорида яратилган халқнинг тугалмас қудратли кучининг, чидам-бардошининг ва ор-номусининг тимсолидир. Сабаби қалмоқнинг золим хони Суртайшога қарши курашда аср тушиб, қийналиб азобланса ҳам ўз бошини эгмай халқининг эркинлиги, озодлиги, ор-номуси учун ўлимга ҳам рози бўлади [3,223]:

Кессанг ҳамки, тилимни,
Бўйсундим, деб айтмайман,
Синдирсангда белимни,

Айтганимдан қайтмайман,
Банди қилдинг элимни.

Шу ўринда буюк мутафаккирларнинг эркинлик ҳақида билдирган фикр-мулоҳазаларига тўхталиб ўтсак. Н.А.Бердяев «Эркинлик инсоннинг ички энергиясидир» [17,37], -дея таъриф бериб, шу энергия ёрдамида инсон мутлоқ янги жамият, янги дунё барпо этиши мумкинлигини таъкидлайди. В.А.Купцов бўлса масъулият ва эркинликни ўзаро боғлиқлигини айтиб, “Эркинлик бу тўғри англаб олинган масъулятли фаолият орқалигина юзага келади” [18,25], - деган хulosага келади. В.Н.Кудрявцев эса “Жамият ҳаётида эркинлик қанчалик кенгайиб борса, кишиларни жамият ишларида фаол ва онгли иштироки шунчалик кучаяди ва табиийки, эркинликка монанд уларнинг шахсий ҳамда ижтимоий масъуляти ҳам ошиб боради” [19,200], - деб ёзади. Демак, эркин бўлган халқ, эл ўз йўлини ўзи танлаш ҳуқуқига эга бўлади. Фақат зулм кўрган халқда, жамиятда ривожаниш, олға илгарилаш бўлмайди. Достондаги Олтиной ҳам халқни йиғиб, золим Надимшоҳга ўз эркимизни, озодлигимизни топшириб эртанги куни хор бўлиб азоблангандан кўра, бугун эрк учун курашиб жон берган афзал деб, халқини курашга чорлайди [3,148]:

Надим бизга тинмай солиқ солади,
Бори-йўқни қўлдан қоқиб олади,

Бизнинг элнинг от кўтармас беглари,
Надим шоҳнинг хизматкори бўлади.

Яшнаб турган гўзал боғлар қул бўлур,
Халқимизнинг бири қолмай қул бўлур,

Қириб-чопиб ҳайдаганда Надим шох,
Ўн беш яшар қизларинг ҳам тул бўлур.

Достон давомида ҳар доим Гулойимга қўш қанот бўлиб ёнида турган бу унинг «Қирқ қиз»лариридир. Қандай оғир вазият бўлишидан қатдий назар бир-бирларига ҳиёнат қилмай, қўлни-қўлга бериб тинчлик, озодлик, эркинлик учун душманларга қарши курашишдан қайтмаган мард ва жасур қизлардир. Ҳатто, Дарбанд тоғида Суртайшонинг кўп сонли лашкарлари пистирмада туриб хужум қилсалар ҳам, халқи, ватани учун жанг майдонида мардона олишадилар [3,238]:

Гулойимнинг кирқ қизи,
Буйруққа бош эгади,
Тун бағрини қоқ ёриб,
Ёвга ўтдай тегади,

Тўғри келса ағдариб,
Тўғри келса сўяди,
Душманларнинг бошини,
Тепа-тепа уяди.

Сарвиноздай довюрак қизнинг жанг майдонида халқининг эркинлиги учун қилган жасурликлари қуйдагича ифодаланади [3,240]:

Сарвиноздай отин қиз,
Ўзин тўпга уради,
Қалмоқларнинг бошида,

Қиёмат кун қуради,
Ўн-ўн бешин кўшоқлаб,
Хой-хой солиб, суради.

Достонда Арслонни мардлик, ботирлик, куч-ғайрат, олийжаноблик ҳислатларини ўз бўйига сингдирган мард ўғлон образида кўрамиз. Арслоннинг қалмоқ девлари билан курашлари маҳорат билан тасвирланади [3,306]:

Қарши келди мард Арслон,
Аямади ширин жон,
Хўроз бўлиб олишди,
Бургут бўлиб солишди,

Уриб-суреб ерларга,
Узиб солди елкасин,
Кесиб олди калласин.

«Қирқ қиз» достонида халқ тақдири кенг ўринни эгаллаб, халқнинг орзу-армонлари, тилак-истаклари ҳакида сўз этилиши билан бирга чидамлилиги, сабрлилиги, бирдамлилиги, жасурлилиги моҳирлик билан тасвирланади. Гулойим ўз тақдирини халқ тақдири билан бирга кўради. Ботирнинг кучлилиги – унинг халқи билан бир жон бўлиб бирдамликда ҳаракат қилишидадир. Шунинг учун Гулойим: «Ботир – элдан нарида, Олис тоғда юрмайди»,[3,260] - деб таъкидлайди. Арслон билан Гулойим ўртасидаги муҳаббат ва дўстлик мисолини олсак ҳам, Гулойим ўзининг шахсий ҳаётини қуришда халқ билан маслаҳатлашади, халқини ўзига энг катта тиргак деб билади.

Гулойим ва унинг «Қирқ қиз»ининг йўқлигидан фойдаланиб, қалмоқ хони Суртайшо Саркоп халқига хужум қилади. У шаҳарни вайрон қилиб, халқини тутқун этиб, олиб кетади. Хонларнинг оддий халқа қилган жабру-истамлари, зулми, адолатсизлиги Суртайшо образи орқали кўринади [3,192,172,181]:

Армоним йўқ дунёда,
Саркоп халқин йиғлатдим,
Менга қарши чиққанни,
Килич уриб тўғратдим,
Жон чиқармай қальадан,
Қон оқиздим дарёдан.

Толой-толой гавдадан,

Чивиндай чиқди ширин жон,
Кўчалардан дарёдай,

Тўлиб оқди қизил қон.

Саркопдаги элатнинг,

Эркакларин қул қилиб,
Хотинларин тул қилиб,
Олдига солиб ҳайдади.

Достонда Хоразм хони Надимшоҳнинг халқقا килган жабру-ситамлари, зулми қўйдагича келтириб ўтилади [3,101-102]:

Шу замонда, дўстларим,
Хоразмнинг халқларин,
Занжир билан боғлаган,
Қонин ичиб тўймаган,
Хоразмнинг халқини,
Ўз эркига қўймаган,
Надим шоҳ деган бор эди.

Достондаги подшо-хонлар зулм қилиб, халқقا тазийқ ўтказиб келишган. Уларга мардлик, ботирлик ҳислатлари бегонадир. Масалан, Надимшоҳ ёнида лашкари йўқ вақтида Олтинойнинг гапларидан қўрқиб [3,153]:

Олтинойдай гўзалнинг,
Қаҳрланган тусидан,
Кўл-оёғи қалтираб,
Шоҳ айрилди эсидан,

Ичи ёмон музлади,
Чиқ деганда майдонга,
Қора ерни кўзлади

Гулойим ва унинг «Қирқ қиз»и тутқун бўлган халқини қутқариш учун Суртайшонинг шахрига етиб келади. Қўрғонга кирганидан кейин Гулойим, ўғриларча кириб жанг қилиш фақат Суртайшога хосдир деб, дўсти Сарвинозни Суртайшога элчи этиб юборади [3,286]:

Халқ кўйида фидо бўлсин ширин жон,
Қамчи ушлаб қаварди бу алақон,
Банди бўлган элнинг келди полвони,
Майдонга чик, Суртайшодай золим хон!

Сарвиноз келиб Суртайшога хабарни айтганида, Сарвиноз қизнинг савлати босиб, Суртайшо довдира бўлади [3,289, 291]:

Ўша фурсат Суртайшо,
Не бўлганин билмади,
Ёрилмади қора ер,
Ерга кириб ўлмади.

Туя каби бўзладим,
Қўрқа-писа сўзладим,
Худди эсадан оздим мен,
Қирғийдан қочган тўрғайдай,
Қора ернинг остига,
Кириб кетаёздим мен.

Гулойим тутқундаги одамлардан хат олгандан кейин «Қирқ қиз»ига қараб шундай деди [3,280]:

Енг шимариб, белни маҳкам бўғамиз,
Кетган – кетди, то ўлгунча қувамиз,
Савашларда эл орини олмасак,
Одам бўлиб нега онадан туғамиз?

Юринг дўстлар, қалмоқ хонга борайлик,

Кўргонида шовқун-сурон солайлик,
Банди бўлиб инграб ётган элатни,
Қамоғидан озод этиб олайлик.

Халқнинг қаҳрамонлик кураши Суртайшонинг қўл остида тутқун бўлган Саркоп халқи мисолида ҳам кўринади. Улар қўлни-қўлга бериб, биргаликда Гулойим ва унинг «Қирқ қиз»ига қўшилиб курашади. Гулойим ва унинг «Қирқ қиз»ига дор остида турган инсонларни кутқарганидан мамнун бўлган халқи миннатдор бўлиб, раҳмат айтади [3,285]:

Бедовларни қия чўлда чопгайсиз,
Саваш куни улкан довул қоккайсиз,
Бизни излаб узоқлардан келибсиз,
Баҳодирлар, кўп барака топгайсиз.

«Қирқ қиз» достонининг бошқа қорақалпоқ достонларидан яна бир ўзига хослиги – қудратли халқ образининг алоҳида тасвирланиши билан кўрсатилади. Халқнинг озодлик ва эркинлик учун кураши ботирларнинг қаҳрамонлик кураши билан бирга берилади. Бу курашда халқ қаҳрамонларнинг энг асосий суюнчи бўлиб хизмат қиласди. Гулойим ва «Қирқ қиз»ининг урушга тайёргарлик вақтида тўйдаги чавандозлик маҳоратини, улоқ ўйинини кўрган халқ кўнглида розичилик туйғуси ила уларни дуо қиласди [3,84]:

Душманлардан ўч олиб,
Кучингга-куч қўшилғай,
Чидалмасдан душманлар,
Боши ерга осилғай.

Халқ юрт қаҳрамонларини қўллаб-қувватлаб душманга қарши биргаликда жонқуярлик билан курашади. Олтинойнинг Надимшоҳга айтган гапларидан таъсирланган халқи ундан рози бўлади [3,154]:

Сен ўл десанг ўламиз,
Фармонингда турамиз,
Надим шоҳдай душманга,
Элимизни бермаймиз.

Эл юртидан айрилиш,
Номард иши бўлади,
Элдан кетган дарбадар,
Хор-зор бўлиб ўлади.

Озодлик ва эркинлик учун бўлган курашнинг натижасида, юрт қаҳрамонларининг ютугининг асосий сабабчиси бу уларнинг халқидир. Гулойим ва унинг «Қирқ қиз»и тутқун бўлган Саркоп халқини озод қиласди, уларга елқадош бўлиб ёнларида турган Хоразм ботири Арслонни халқига таништириб, ўзи ва халқнинг номидан миннатдорчилик билдиради. Бу икки халқ ўртасидаги дўстлик ва хурмат белгиси ҳамдир [3,285]:

Ўша фурсат Гулойим,
Кулгу сочиб мулоҳийим,
Арслон отлиқ ботирни,
Танитади юртига,

Кучоқлайди халойиқ,
Кулги чиқар муртига.
Кўп яшаган қарилар,
Унга дуо ўқийди.

Хуноса. Юқорида илгари сурилган мулоҳазалар таҳлиллари шуни қўрсатадики, халқ ижод намуналари халқ ҳаётининг барча соҳаларини акс эттирувчи ойнаси ҳисобланади. Унда меҳнаткаш халқимизнинг иқтисодий, маданий турмушнинг барча соҳаларида тўплаган билим ва тажрибалари, ижтимоий-сиёсий, фалсафий, бадиий-эстетик, ахлоқий қарашлари, тасаввурлари, орзу-истакларининг манбаси жамланган. Халқ ижоди – халқимизнинг бадиий овози, шоирона маданияти, фалсафий дунёқарашидир.

Қорақалпоқ халқи тақрорланмас бой маданий меросга эга. Қорақалпоқ халқ достонлари қорақалпоқ халқининг қадим замонлардан йўлдош бўлиб келаётган маънавий озиғи, халқнинг ўтмиши ҳақида маълумот берувчи тарихий манбасидир. Қорақалпоқ халқининг «Қирқ қиз» достонида қаҳрамонликнинг энг баланд чўққиси тасвирланганлигини кўришимиз мумкин. Достон ўзида ватанпарварлик, тенглик, озодлик, ҳурлик каби ғояларни жамлаган халқ дурдонаси ҳисобланади. Ундаги образлар орқали эса юқоридаги ғоялар очиб берилади. Достондаги ҳар бир образ ўз ўрнига эга бўлиб, улар ватан равнақи йўлида бирлашиб, юрт қаҳрамонларига айланишади. Албатта буюк қаҳрамонлар орқасида қудратли халқ кучи туради. Достонда қорақалпоқ халқига хос бўлган мардлик, ваъдага вафо, жасорат, бирдамлик, сабрлилик, меҳнатсеварлик, қайсарлик каби характеристларнинг жамланганлигини кўрамиз.

Қорақалпоқ халқининг қаҳрамонлик достони саналган «Қирқ қиз» достони ёшларимизда оқибатлилик, кечиримлилик, фидойилик, меҳнатсеварлилик, бағрикенглик, садоқатлилик, адолатлилик, масъулатлилик каби инсоний фазилатларнинг шаклланишига ва маънавий юксалишига асос бўлиб хизмат қиласди. Ёш авлодни киндик қони тўкилган муқаддас она-ватанга ва унинг сарҳадларига мустаҳкам эътиқод қўйишига замин тайёрлаб, ватанпарварлик руҳида тарбиялади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. <https://president.uz/uz/lists/view/4089>.
2. В.П.Тугаринов. О ценностях жизни и культуры. – Ленинград, 1960.
3. Қирқ қиз. Қорақалпоқ халқ достони. Уйғун ва Миртемир таржимаси. -Т.:Ўзбекистон давлат нашриёти., 1948. 355 б.
4. Мақсетов Қ. Дәстанлар, жыраўлар, бақсылар. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1992.
5. Айымбетов Қ. Характеристика каракалпакского героического эпоса. Қолжазба ӨзР Илимлер Академиясы Қарақалпақстан филиалының китапханасында сақланады.
6. Иванов П.П., Морозова А.С. Каракалпаки, рукопись, №907, рукописный фонд КК ФАН УзР.
7. Толстов С.П. Основные итоги и очередные задачи изучения истории о археологии Каракалпакии и каракалпаков. Бюлитень АН УзССР.Ташкент, 1945, №9-10.
8. Farid Alakbarli. «Amazons Legends in History Fearless Women Warriors in Life and Lore». Azerbaijan international. Spring. Vol. 13, No 1, 2005. 74-77.
9. Кажуров О. Каракалпакский фольклор и его изучение. Рукописный фонд КК ФАН УзР.
10. Можейко И. 7 из 37 чудес. – Алматы: Өнер, 1988.
11. Женщины в мифах и легендах. Энциклопедический словарь – Ташкент: Главная редакция энциклопедии, 1992.
12. Мақсетов Қ. Қарақалпак қаҳраманлық дәстанларының поэтикасы – Ташкент: Фан, 1965.
13. Давкараев Н. Очерки по истории каракалпакской литературы. Рукопись докторской диссертации. Хранится в библиотеке института Востоковедения АН СССР в Москве; Послесловие к эпосу «Сорок девушек». – Москва, 1951.
14. Очерки истории дореволюционной каракалпакской литературы. – Нукус-Ташкент, 1959.
15. Давкараев Н. Послесловие к эпосу. Сорок девушек. – Москва, 1951.
16. Усмонов К.Х. Ўзбек халқи маънавий-ахлоқий меросида ҳарбий ватанпарварлик ғояларининг талқини. Фал.фан.док. ... дисс. – Тошкент, 2017.
17. Сартр Ж.П. Экзистенциализм – это гуманизм// Сумерки богов. – М.: Политизад, 1989г.
18. Эргашев И.С. Шахс маънавий камолотида эркинлик ва ижтимоий масъулият уйғунлиги. Фал.фан.док. ...дисс. – Тошкент, 2011.
19. Купцов В.А. Социальная свобода и ответственность в современном демократическом обществе: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филос. наук. – Чебоксары, 2006.
20. Кудрявцев В.Н. Свобода слова. – Москва: Едиториал УРСС, 2006.

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ

ЖИЛД 2, СОН 2

ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ТОМ 2, НОМЕР 2

JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

VOLUME 2, ISSUE 2

УШБУ ЖУРНАЛ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШ ВАЗИРЛИГИ ТОМОНИДАН
МОЛИЯЛАШТИРИЛГАН А-ОТ-2021-11-СОНЛИ "ЎЗБЕК ХАЛҚИ ДИНИЙ ВА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРИ КОМПЛЕКСИНинг
ЭЛЕКТРОН-ТРАНСДИСЦИПЛИНАР ПЛАТФОРМАСИНИ ЯРАТИШ" НОМЛИ ИННОВАЦИОН ЛОЙИҲА ДОИРАСИДА НАШРГА
ТАЙЁРЛАНГАН.

THIS JOURNAL PREPARED FOR PUBLICATION AS PART OF THE INNOVATIVE SCIENTIFIC PROJECT NO. A-OT-2021-11
"CREATION OF AN ELECTRONIC TRANSDISCIPLINARY PLATFORM FOR THE COMPLEX OF RELIGIOUS AND NATIONAL VALUES
OF THE UZBEK PEOPLE", FUNDED BY THE MINISTRY OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN.

ДАННЫЙ ЖУРНАЛ ПОДГОТОВЛЕН К ИЗДАНИЮ В РАМКАХ ИННОВАЦИОННОГО НАУЧНОГО ПРОЕКТА № А-ОТ-2021-11
"СОЗДАНИЕ ЭЛЕКТРОННО-ТРАНСДИСЦИПЛИНАРНОЙ ПЛАТФОРМЫ КОМПЛЕКСА РЕЛИГИОЗНЫХ И НАЦИОНАЛЬНЫХ
ЦЕННОСТЕЙ УЗБЕКСКОГО НАРОДА", ПРОФИНАНСИРОВАННОГО МИНИСТЕРСТВОМ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.